

B. BERNÁT ISTVÁN

A KULTÚRA KERTJÉBEN²⁰⁶

T. KISS TAMÁS – TIBORI TIMEA: KULTÚRKAPUK CÍMŰ TANULMÁNYKÖTETÉRŐL

*Bújj, bújj zöld ág
Zöld levelecske
Nyitva van az aranykapu
Csak bújzatok rajta*

Amikor ránéztem a szerző(házaspár) megjelent új kötetére, akkor a címéről fenti mondóka ugrott be. Gondoltam, ha Agatha Christie egy egész krimi tudott felépíteni egy-egy mondókára, akkor talán ezt a könyvismertetőt is megalkothatni hasonlóképpen. Ugyanakkor a kapuk mindig is izgattak, hiszen nem lehet tudni, mi is rejtőzik mögöttük, művelt kert vagy mindenféle gizgaz. A művelt kertek ismerői a névtáblák alapján (Harkai Daniella, 2011) joggal reménykedhetnek, hogy ha ezeken kapukon belépnek, kultúrkeretet találhatnak. Bár a kert három részre van osztva, egyik részt az egyik, míg a másikat a másik szerző műveli, van egy közös rész is, mely utóbbinak egyik legismertebb darabja a Hajósról (...) szóló alkotás.

Lépjünk be a kapun és vegyük szemügyre az első (kötetbeli) kultúrnövényt, amely az analfabétizmus vizsgálatának talajából sarjadt. A T. Kiss Tamás által írott tanulmány részben az analfabétizmus társadalmi problémájának megoldására tett társadalmi kezdeményezéseket, részben az állami intézkedéseket veszi számba, miközben kimutatja statisztikai adatok alapján, hogy Magyarország hol helyezkedett el az európai mezőnyben, illetve, hogy az analfabéták száma miként alakult az ország különböző régióiban, figyelemmel a vallási és nemzetiségi megoszlásra is. (Érdekes lett volna megtudni, hogy a kivándorlási hullámok mennyire befolyásolták az adatokat.) Azt is megvilágítja, hogy az analfabétizmus kérdése miként kapcsolódott össze a választójogi pártküzdelmekkel, s hogy a választójog egyre sürgetőbb kiterjesztése miként futott zátonyra a nemzetiségektől való félelem miatt. A világháború utáni, 1920-as nemzetgyűlési választások – az antant elvárásának megfelelően – már az általános, egyenlő és titkos módon történtek, de 1922-ben Klebelsberg által kidolgozott és rendeletileg bevezetett új választási rendszer leszűkítette és vidéken nyilvánossá tette a szavazás, azzal az indokkal, hogy „*A politikai demokrácia nem lehet üdvös egy nemzetre*

nézve akkor, ha a kultúr-demokrácia nem készíti elő. Csak az olyan nemzetek tömegei dönthetnek öntudatosan sorsukról, amelyeknek megvan ehhez az intelligenciájuk” (39. p.). A tanulmány végén mérlegre kerül a dualizmuskori analfabétizmust felszámolni kívánó kezdeményezések súlya, ahol a szerző azzal lepi meg olvasóját, hogy ismerteti Nagy Péter Tibor ezzel kapcsolatos nézetét, és itt megszakad az írás – nem befejeződik, hanem abbamarad, ami jó fricska az olvasónak, hogy elgondolkozzék a felvetett problémán.

A kertben haladva elérkezünk a legkiműveltebb kultúrnövényhez: a klebelsbergi kultúrpolitikáról szóló művekhez. Számos tanulmányt követően született meg a fa gyümölcse: *az Állami művelődéspolitikai az 1920-as években* (1998), amelyben – a szerző szavaival élve – „alulról” közelíti meg a kérdést, azaz részletesen áttekinti a klebelsbergi kultúrpolitika intézményesülését (illetve terveit), nagy ívűnek nevezett koncepciójának gyakorlati megvalósulását; nem mellőzve a kritikai észrevételeket sem. 1999-ben jelent meg a Klebelsberg Kuno című szöveggyűjtemény, melynek bevezetője a fentebb említett könyv rövidített változata, szerencsésen kihagyva a vitatható állításokat (mint például, hogy a revízió össznemzeti érdek volt), s valamelyest csökkentve a kritikai észrevételeket. Az előszóban a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy írása a VKM miniszterének portréja is kíván lenni. A jelen kötetben szereplő, *az Eszmények nélkül nem lehet élni* című előadás a 2008-as szegedi konferencián hangzott el (a pedagógusképzés Szegedre helyezésének 80. évfordulója alkalmából). Tisztában vagyok vele, hogy az ilyen megemlékező rituálé bizonyos elvárásokat támaszt az előadóval szemben, melyek nem szükségképpen a szakmaiság irányába visznek. Az is világos, hogy Klebelsberg tevékenysége és személyisége az 1945-ben megszakadt és a rendszerváltás után feléledő konzervativizmus számára az újra megteremtendő hagyomány fontos eleme. A szerző ezért aztán az „*áttekintéssel bíró, nagy tudással és kimagasló képes-*

205 Szeged, 2013. Belvedere K. 343 p.

ségekkel rendelkező merész újító, egyéniségre, meggyőző erejű” (45. p.) történelmi személyiségként igyekszik a bevezető maszatolásban bemutatni hő-sünket. „Az ember az ő legendája”, mondja Mikal hercegnő Stefan Heym Dávid király krónikája című művében (1977:41). Nos, ez az emlékező előadás a megelőző írásokkal összehasonlítva, ilyen irányban mozdult el.

A szerző által felvázolt portréval kapcsolatban lenne néhány kérdés és kiegészítés. Az egyik kérdés az, hogy a kultúrát a revízió megvalósítására és a zsidó elemek pozicionális visszazorítására egyedül alkalmas eszköznek tekintő felfogás nem rendelkezik-e erdélyi gyökerekkel. Ugyanis a Szegedre menekült egyetemi hallgatók Új Élet című folyóiratában ez a koncepció már 1920-ban megjelent (részletesen B. Bernát István 1984:403-433). Igaz, hogy ők nem lettek a kultuszminiszter hívei, mert azon generáció („az apák”) tagjának tartották, akik elherdálták az országot. Talán érdemes utánanézni. A másik kérdés, hogy Klebelsberg, aki kultuszminiszterként a nyugati orientáció elkötelezett híve volt, 1918-ban miért lépett be a Turáni Társaságba, mely köztudottan a bolgárok, törökök és az ázsiai turán népek Japánig húzódó birodalmáról álmodott. Az is válaszra vár, hogy miniszterségéről lemondva, miért foglalkozott oly keveset kultúrpolitikai kérdésekkel? Az is megérne egy „misét”, hogy megjelent írásait publicisztikaként elemezze egy hozzáértő kutató.

Ami pedig a portré árnyalását illeti – a szerzőnél egy epitheton ornanas Klebelsberg széles látóköre – érdemes felfigyelni arra, hogy már maga a keresztény nemzeti eszme vállalása korlátot jelentett látókörének. Arról nem is beszélve, hogy ez az eszme diszkriminatív volt. Az OMGy iratanyagában található, Hóman Bálinthoz írott levelében azért dicséri meg Hómant, mert *adminisztratív eszközök alkalmazása nélkül sikerült eltávolítania a zsidó munkatársakat*. Innen érthető a numerus clausus-szal kapcsolatos ambivalens magatartása és a szerző által egy más tanulmányában idézett, Bethlenhez írott levele. A zsidóság visszazorítását helyeselte, de az adminisztratív eszközök alkalmazását nem tartotta megfelelőnek. (Ez a neonacionalizmusnak nevezett ideológiájában is benne rejlik.)

Az, ahogy a szerző fogalmaz, hogy Klebelsberg konzervativizmusa meghaladta a liberalizmust, nem igazán bizonyított. Hacsak nem a nemesi liberalizmus ekkorra kiüresedő eszméire gondol (ld. Szabó Miklós 2001:113-164), vagy az etatista kultúrpolitikát esetleg magasabb szintűnek tartja, mint

a polgári liberálist. Az azonban mégiscsak elgondolkodtató, hogy a reformkonzervatívva váló Szekfű Gyula a Három nemzedék című művének 1935-ös kiadásában a Trianon óta című részben meg sem említi Klebelsberg nevét – holott kapcsolatuk során Szekfű egyik levelében nemes egyszerűséggel csak Vezéremként szólította –, sem kultúrpolitikáját, amelynek megvalósításában ő maga is tevékeny részt vállalt (Új Nemzedék, Napkelet, stb. – részletesen Laczkó Miklós 1988:53-75). Sőt, a harmadik nemzedék tagjának tekintette, *„akik nemzetről és államról táplált formalisztikus nézeteiket akkor sem tudták levetkőzni, amikor pedig a forradalmak reakciójaként antiliberális frazeológiát erőltettek magukra... a harmadik nemzedék üres liberális retorikája nemhogy megszűnt volna, egyszerűen irányt változtatva, diametrálisan antiliberállissá válva tovább uralkodott a lelkeken”* (Szekfű Gyula 1935:408-409). A 20-as évek konzervativizmusát Szekfű, mint a neobarokk formalizmusát, tekintélyuralmát és proteccionista jellegét, nem tartotta sokra.

Tudom, hogy Klebelsberg kultúrpolitikájának leggyengébb láncszemét hozom fel példaként, hogy a konzervativizmust, mint a kultúrpolitikus korlátját felmutassam. Ez pedig a művészetekkel kapcsolatos felfogása és politikusi gyakorlata. 1926-ban úgy látta, *„A vasbeton konstrukciók bizarr körvonalai sértik a szemet, a modern képek egy részének szemlélete falainkon nem okoz gyönyörűséget, s a modern zene bizonyos termékeit inkább organizált hangzavarnak nevezhetnők”* (BCT, 1927:250). Az idézetnek megfelelően kezdjük az építészettel. A korra jellemző volt, hogy *„kevés európai országban tapasztalható olyan görcsös ragaszkodás a múlthoz, mint hazánkban. Megrendelés kevés volt. Senki sem mutatott érdeklődést az építőtechnológia korszerűbbé és termékenyebbé tételében. Voltaképpen sem az egyház, sem a városok, sem az állam nem támogatta az új építészetet”* (MM.I., 1985:327). Innen érthető, hogy Klebelsberg által szorgalmazott és dotált szegedi Dóm-tér beépítését Rerrich Bélára bízták, aki neoromán stílusban készített egy reprezentatív teret. A tanulmány szerzője „kiemelkedő alkotásnak” nevezi Rerrich alkotását, de ha valaki építészeti-történeti oldalról közelíti meg az alkotást, akkor maximum figyelemre méltónak tarthatja, kiemelkedőnek semmiképpen. Ami a képzőművészetet illeti, Farkas Zoltán 1933-as írását idézem: *„Klebelsberg Kunot az eklektikus historizmus irányította: nem ismerte fel korának önálló művészetteremtésre irányuló hajlandóságait, nem iparkodott ezeket támogatni. A festészetben nagy pompát kifejtő, monumentális stílusról álmo-*

dozott... Különben az akadémizáló epigonművészet barátja volt...” (MM.I., 133). A kultuszminiszter ízlésvilágát jól jellemzi, hogy kedvenc (és állami megbízásokkal jól ellátott) festője a Horthy-rajongó Dudits Andor volt, aki felnagyított illusztrációkhoz hasonló faliképeket festett, igen középszerű szinten. Valamelyest javult a helyzet, amikor Gerevich Tibor rábeszélte, hogy az olasz novocentóhoz kötődő római magyar iskola alkotásait tekintse a hivatalos elvárásoknak megfelelő és államilag támogatandó irányzatnak. Így lehetett az, hogy a „római iskola egészében kultúrpolitikai kreatúra volt: a tehetségesebb művészek hamarosan túlléptek rajta, míg a kevésbé tehetségesek és kisebb lehetőségekkel bírók művészete zsákutcába jutott” (MMI., 101). Bár Klebelsberg elismerte, hogy minden irányzatnak megvan a létjogosultsága és kultuszminiszter ízlése nem befolyásolhatja az állami támogatást, a gyakorlat ennek ellentmondott, ami abban is kifejeződött, hogy a hivatalos irányzathoz tartozó művészek gyenge alkotásait dupla áron vette meg az állam, mint a tehetségesebb modernékét (a mennyiségi különbségekről nem is szólva). Ami pedig a zenét illeti, a különben elismerésre méltó életművel rendelkező Dohnányi Ernő Szegedi Miséjét a kultuszminiszter Liszt Ferenc alkotásait meghaladó műként értékelte, ami egy zeneértő számára enyhén szólva is költői túlzásnak minősülhet. S mikor megemlíti a hazai zenei élet nagyjait, mindig Dohnányival kezdi a felsorolást, s csak ez után jöhetett szóba Bartók és Kodály. (Csak mellékesen: nem valószínű, hogy Bartók-műveket hallgatott volna Klebelsberg – inkább a népzenevel kapcsolatos nézeteit ismerhette, és elismertségéről tudhatott).

Az irodalommal kapcsolatos attitűdjét jól jellemzi a Napkelet létrehozásában játszott szerepe, ugyanis Tormay Cecile és Zichy grófnő révén – írta Klebelsberg – „szépirodalmi és kritikai revüt alapítunk, hogy felvegyük a harcot a „Nyugat” képviselte irányzat és szellem ellen. Én három szellemi terméket ismerek, mely keresztény irányzatot méltóképpen kifejezésre hozta, úm. a *Té Három nemzedékedet, Tormay Cecile Bujdosó könyvét és azután... Horváth János Aranytól Adyig című füzetét... Hatalmas feladat lenne történelmi és esztétikai viták rendjén kimutatni, mint apadt el a magyar szellem különösen a milleniumtól az összeomlásig, amely negyedszázad alatt a nyugatos irány szabadon terpeszkedett és tombolta ki magát*” (Lackó Miklós idézi Klebelsberg levelét, 1988:73). A folyóirat nem érte el célját, gyenge irodalmi anyaga volt – panaszkodott is Horváth János egy Szekfűhöz írott levelében: „Élénkségre [ui. a

Napkelet élénkségére] nézve igazad van... De kérdem, hol vegyem az élénkebb író? E tekintetben igen szorosán állunk...” (idézi Laczkó, i.m. 74) –, ugyanakkor kritikai rovata a keresztény nemzeti szellemiségen belül színvonalasnak mondható. A *Nyugat* azonban továbbra is megmaradt irodalmi mércének, íróvá avansálni általa lehetett.

A neonacionalizmus kérdését már sokan körbejárták, itt csak megemlítem, hogy Klebelsberg kísérlete, hogy egy olyan ideológiát fogalmazzon meg, amely a nemesi, hivatalnoki irányultságú, az úriság presztízsét dominánssá tevő középosztályt a polgáriarult értékek felé orientálja, arról gyözködve öket, hogy polgári foglalkozást választva, növeljék befolyásukat (a zsidó elemekkel versenyben) a társadalomban. A kor divatos karakterológiai irodalmához és Szekfű felfogásához csatlakozva a nemzeti jellemhibák kiküszöbölését és egy aktívabb, optimistább középosztály kialakítását szerette volna előmozdítani. A neonacionalizmus azonban, minden propagálás ellenére, nem aratott sikert – az irodalmi közvélemény az Ady-kérdésről és a kettészakadt magyar irodalomról vitázott, s nemcsak az ókonzervatívok utasították el az „új eszmét”, hanem a fiatalok is, mivel a háborús generáció fiataljai már a teljes Adyt tekintették társadalmi-politikai programnak (ld. Ifjú szívekben élek, 1928). Arról viszont érdemes említést tenni, hogy míg a Ferenc József-ről írott megemlékezésében még úgy látta a kultuszminiszter, hogy a „kegyeletnek már nem szabad nagyítani és eszményíteni és a kritika hangját sem szabad elnémítani” (*Világválságban*, 235.), a Horthy kormányzó-ságának tizedik évfordulójára írott két cikkében (A negyedik kormányzó I., II.) a kormányzót Kossuth Lajos szintjére emelte, dicshimnuszra részeként. S végül a portréhoz hozzá tartozik, hogy bár az olasz fasizmus módszereit nem látta átvehetőnek, de az eredményt, mely „ma már korántsem diktatúra, hanem egy politikai rendszer, amely a rend, fegyelem és az ésszerű alárendeltség hármasságán alapján új nemzedéket nevel, az öregebb nemzedéket lelkiileg átalakítja és kifejleszti a dinamikus olasz ember típusát, akiben több-kevésbé van a ducenek hatalmas expanzív egyéniségéből” (*Világválságban*, 130). Ez nem kíván kommentárt.

Klebelsberg iskolareformja elismerésre méltó, de két dolgot ehhez hozzá kell tenni: az egyik, hogy az iskolák strukturális rendje követte a társadalom hierarchikus, kasztos, rendies jellegét (Palló Gábor), azaz egyszerűen fogalmazva: az nem segítette a társadalmi mobilitást, mindenkit a saját társadalmi helyzetében kívánt rögzíteni, és így műveltebbé

tenni. A másik, hogy az intézmények működésénél nem mindegy, milyen tartalmakat közvetítenek, s ez esetben nem csupán a szakmaiság erősítése volt a cél, hanem az irredenta eszmére nevelés, a Horthy-kultusz erősítése és az egyedüli erkölcsnek elismert valláserkölc sulykolása. (Ez az iskolán kívüli oktatásra is igaz). Az egész oktatási rendszer átalakításától várt eredmények is elmaradtak; a népiskolai (és iskolán kívüli oktatás) nem a politikai demokráciát előkészítő műveltséget eredményezte, miként ezt a szélsőjobboldali radikalizmus előretörése is mutatta, és a nyugatos szellemi elit sem tudott olyan nyomást gyakorolni a politikai elitre, hogy az elkerülje a II. világháborúba való belépésünket, illetve, hogy időben kiszállhassunk belőle.

A tudománypolitika terén is sikeresen alkotott Klebelsberg, már ami az intézményesülés folyamatát illeti, de talán érdemes megjegyezni, hogy a „tudományos nagyüzem” eszméje a tudós hivatalnok, a racionalizáció teljesítménynövelő gondolatának híve, Magyary Zoltán fogalmazta meg, s végezte el a szükséges szervezőmunkát (B. Bernát István). Itt megemlíthető, hogy cserében Klebelsberg igyekezett Magyary tudományos ambícióit letörni, s munkatársai közül a grafomán, minden hivatalos elismerést besöprő, középszerű, politizáló filozófust, Kornis Gyulát részesítette előnyben. Az OMGy létrehozása részsiker volt (meg is szüntették, túlságosan heterogénné vált), a Collegium Hungaricum intézményhálózata sem tudott egy hatékony, a közéletet döntően befolyásolni tudó intelligenciát létrehozni. A „tudományos nagyüzem” természet-tudományos része intézményesült, de a „szellemi tudományok” terén ez már nem ment.

Természetesen az általam festett Klebelsberg kép és kultúrpolitikájának bemutatása egyoldalú, de úgy vélem, hogy T. Kiss Tamás egyoldalú képével együtt árnyaltabb portrét kaphatnak az olvasók. Talán elégséges bizonyítékot hoztam fel arra nézvést is, hogy Klebelsberg széles látókörének korlátját a konzervatív keresztény nemzeti eszme vállalása jelentette, s bár elismerem, hogy egyéniség volt, hogy tudása a kor politikusai közül kiemelik, de azt túlzásnak tartom, hogy „kimagasló képességekkel rendelkező merész újító” lett volna s „meggyőző erejű személyisége” áthatotta volna a húszas évek közéletét. Ennek a kultúrnövénynek ez az ojtása nem tűnik elég életképesnek.

A fentebb említett kultúrnövény egy hajtása a tágabb horizontú, bár tárgyában korlátozottabb tanulmány: *A Három „T” – (Tudósképzés, támogatások, távozások)*. A szerző itt bemutatja Klebelsberg és

Hóman Bálint tudományos elitet kialakító törvényhozói tevékenységét, valamint az ösztöndíjrendszer mennyiségi eredményeit, és az ösztöndíjasok országokénti megoszlását. A tudományos elitképzésben részt vállaló nem kormányzati szervek közül részletesen beszámol a Rockefeller alapítvány magyarhoni tevékenységéről, megemlítve még a Smith Jeremias alapítványi szerepét is. A hazai tudósok külföldre távozásának okait a társadalmi, politikai korlátok, intézmények és az alkotáshoz szükséges kedvező légkör hiányában jelöli meg a szerző. 1920 elejétől egyre több tudós „kényszerült rá, hogy nyugati országokba, elsősorban Németországba távozzon”, ami eufemisztikus körülírása annak, hogy ezeket a tudósokat elüldözték és mind a Tanácsköztársaság diktatórikus rendszerétől, mind az 1919–20 között a gyilkos fehérterrortól való félelem is távozásuk helyességét igazolta. Az emigránsok sorait gyarapították azok, akik a trianoni békeszerződés következtében beszűkülő lehetőségeket elégtelennek tartották fejlődésük számára. A szerző a numerus clausus esetében más országok hasonló korlátozó intézkedéseit is említi (USA, Oroszország, stb.), bár szerintem ezzel nem menthető a törvény. Arra is utal a szerző, hogy Klebelsberg 1929-ben hazahívta a menekült tudósokat, de nem valószínű, hogy a numerus clausus akadályozta volna meg őket a hazatérésben (eddigre átalakították törvényt), hanem a külföldi szabadabb légkör és a nagyobb, fejlődésüket biztosító anyagi előnyök hatottak. A náciizmus újrendezte a tudomány térképét, sokakat kényszerített emigrációba, elsősorban az USA-ba, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy világtudományi centrummá váljék. A magyar történelem törésvonalai mentén újabb és újabb emigrációs hullám figyelhető meg: 1945, 1947–49, 1956 leverése, mind hozzájárultak a folyamathoz. A szerző a tanulmány végén részben a tudomány szerkezetének centrum-félperiféria-periféria összefüggéseire hívja fel a figyelmet, részben az EU-csatlakozás elszívó hatásáról szól. Úgy látja, hogy a bolognai rendszer bevezetése „padlóra küldte a hazai tanárképzést” és a rendszer kialakításakor megfigyelhető belső tudós-mozgás sem volt elég innovatív ebben az összefüggésben.

A szerző *Fordulatok és folyamatok a hazai kultúrpolitikában* című tanulmánya az általa 2002-ben megjelent könyvéhez kapcsolódik. Rövid áttekintést kap az olvasó a kultúrpolitikát illetően az állam és társadalom változó viszonyáról, a kultúra és demokrácia kapcsolatáról, s ez utóbbi esetében szó esik a nemzeti önkép kialakításának nehézségeiről, a kompenzatórikus „kis nép – nagy kultúra” előíté-

letről. Számot vet a kulturális életben megjelenő orientációkkal, a kultúrafinanszírozás és az állami szerepvállalás buktatóival s lényegesnek tartja, hogy ne legyen pénzherdálás a kultúra terén, és hogy jó lenne bevezetni a kulturális járulékközlés rendszerét. Ezt követően felrajzolja a hivatalnoki kar és a minisztériumi apparátus helyét és szerepét a kultúrpolitika szervességében (?) és szervezettségében, végigkövetve, hogy milyen problémák adódnak ebben a relációban. Végül a globalizáció rémével és reményével foglakozik, melynek rémségét elhárítani, és reménységét kihasználni az állam és a társadalom összefogásával lehet. Ide kívánkozik egy elméleti megjegyzés az értelmiségi szó használatával kapcsolatban. Az értelmiség, mint önálló társadalmi csoport a felvilágosodás idején definiálta önmagát, amely szerint értelmiséginek az számít, aki anyagiilag független, autonóm személyiség, aki alkotásai révén vesz részt a közéletben. Már a 19. és 20. század fordulóján egyre többen ismerték fel, hogy az értelmiségi lét veszélybe került. Mára, a perifériára szorult és helyüket a piaci és hatalmi intézményekben alkalmazott magasan kvalifikált szakemberek vették át (ld. Lyotard 1994). Ez globális értelemben is megáll. Természetesen áltathatjuk magunkat, hogy értelmiségiek vagyunk, hogy befolyásoljuk a döntéseket, de ez illúzió.

A *Messzire kell menni ahhoz, hogy az ember látszódjék* című tanulmány, mely egy előadás írott változata, amelyben a szerző azon gyötrődik, hogy miért kell még ma is messzire mennie az embernek kised honunkból, hogy „*az igazsága, teljesítménye értékeinek megfelelően látszódjék*” (138. p.).

A szerző következő nagyobb tanulmánya, mely a 2000-ben megjelent könyvének folytatásaként is tekinthető, a *Túlélés, alkalmazkodás vagyis innováció* címet viseli és a kulturális értékközvetítő szakemberképzést veszi górcső alá. Kérdéses paradigmaváltásokról beszél, a népművelőtől a közművelődési szakemberhez, majd az andragógushoz történő eljutás nehézségeiről, a változásokért folyó küzdelmekről és sikerekről ad számot, mely az intézményes felsőfokú szakemberképzés átrendeződésében is nyomon követhető. A legsúlyosabb problémát a bolognai rendszer gyors bevezetésében látja, amikor is megkérdőjeleződött a művelődés-szervező képzés, és csak kemény küzdelemben sikerült elérni, hogy az andragógiát alapszaknak, majd a mesterképzés részének hivatalosan is elismerjék. Újabb sikerként lehetett elkönyvelni, hogy a PhD iskola működését is elismerték. Három tanév elteltével a szerző úgy látja, hogy „egy szakmai képzési kultúra csak akkor

változik, ha minden tekintetben jobb lép a helyébe, ha nem érződik az, hogy megszűnésével hiányok, kiszolgáltatottságok keletkeznek. „*Felülről*” szét lehet verni ezeket a struktúrákat, ám ha ezeknél hatékonyabb, értékesebb, gazdagabb lehetőségeket nyújtó struktúrák nem tudnak kifejlődni, akkor a szakmai képzés kultúrája megmarad a korábbiakhoz való vonzódásnál, másrészt a paradigmaváltás vákuumba, dezintegrált állapotba kerül” (157. p.). A felemelkedés útját az oktatási stratégia innovációjában, a tantárgyak folyamatos korszerűsítésében, a szaktudományos kutatás megerősítésében, és a különböző irányzatok megjelenésében lelheti fel az andragógiai felsőfokú képzés.

Így jutunk el a szerző utolsó kultúrnövényéhez, a *Kulturális értéksere a felnőttképzésben* című tanulmányához, amely kissé elhanyagoltnak tűnik. A kommunikációval kapcsolatos részt illetően jó lett volna egy szakemberrel konzultálni, mert akkor a modellek közé bekerülhetett volna a pragmatika terén megfogalmazódott Sperber-Wilson féle változat, amely a tanulmány kifejtéséhez tágabb elméleti keretet biztosított volna. Elkerülhető lett volna az olyan téves állítás is, miszerint „*mindenféle viselkedési mód kommunikáció*” – miként azt Habermastól tudhatjuk: a kommunikatív cselekvés az egyike a cselekvéseknek, s Terestyéni alapján pedig azt, hogy kommunikációs szándék (és annak ilyentén való felismerése) nélkül nincs kommunikáció. Említhetnék még néhány aprónak tűnő tévedést, de csupán egyetlen, s más területtel kapcsolatos megjegyzést tennék – a kultúra meghatározásával kapcsolatban. A definícióválasztás ugyanis következményekkel jár – ha Geertz kultúra-definícióját fogadjuk el („*Max Weberrel együtt úgy vélem, hogy az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat. A kultúrát tekintem ennek a hálónak...*”, Geertz 1994:172), akkor egészen más következtetésekre juthatunk, mint a szerző. De hát ez választás kérdése. Az is fejtörést okozott számomra, hogy e felnőttképzésben működő kommunikáció mennyiben felnőtt-specifikus, ez nem derült ki. Lehet, hogy rosszul olvastam. A szerző, úgy tűnik, olyan területre ment, amely nem elég ismert számára, így ezt a növényt nem tudta elég szakszerűen kultiválni.

A kert közösen művelt részének a legszebb darabja a *Hajós községről*, majd városról írott, két kiadást (1998, 2008 – bővített kiadás) megért könyv, melynek leágazásaként olvasható a kötetben a *Pincefalu* című tanulmány. Az olvasó megismerkedhet Hajós pincerendszerét alkotó Pincefalu rövid történetével, a különböző időszakokban épített pincék

építészeti megoldásaival és a hely funkcióival. A szerzők kimutatják, hogy Pincefalu munkaközvetítő funkciót éppen úgy ellát, miként a fiatal borászgeneráció hagyományokra épülő képzési és felnőttképzési funkcióját, mely utóbbinál a sikerességet a pincekulcs átadása jelentette. Ugyanakkor a Pincefalu tipikusan férfias szórakoztató és szabadidő eltöltő funkcióval is rendelkezik; s végül a társadalmi nyilvánosság „privatizálódásának” a színtere is, ahol a férfiak megbeszélnek az aktuális közügyeket, amely ugyan néha az agyonbeszélés mocsarába fullad.

A másik közösen ápoltnövény a Durkó Mátyás tiszteletére írott, *Az illegitim andragógusképzés megteremtője* című kötetbeli tanulmányuk. Durkó Mátyás (1926–2005) szakmatörténeti személyiségét a szerzők először az életrajzi adatok mentén vázolják fel, megemlítve Karácsony Sándor hatását és ifjúkori hitvallását, miszerint életének alapvető célja: a szolgálat, a jobbítani akarás. Az egyetem magyar-francia szakának elvégzése után – rövid kitérővel – a KLTE pedagógia tanszékére került s megkezdte hosszantartó, kompromisszumokra is rákényszerülő küzdelmét a népművelőképzés, majd közművelődés és a felnőttnevelés felsőoktatási intézményként való elismertetéséért. Ellentétben a Maróti Andor vezette ELTE Népművelési Tanszéki Csoport által képviselt szemlélettel, akik a liberális elveket valló szociológiai és szociálpszichológiai alapokat tartották fontosnak, Durkó Mátyás a nemzeti értékekre figyelő felnőttnevelésre koncentrált. Közben számos tudományos publikációjában és tudományos konferencián tartott előadásában sikerrel vetette meg a felnőttnevelés elméleti alapjait, s szorgalmazta a gyakorlati kutatások végzését is. Teljesítménye és személyisége egyaránt meghatározó hatással volt az andragógia hazai kibontakozására. Tisztelet illeti munkásságát és személyiségét.

Ezt követően érkezőnk el a kert Tibori Tímea által művelt kultúrnövényeihez. Az első cserje a kötetben a szerző 1988-as kandidátusi értekezése, mely *Az esztétikai befogadás vizsgálata* címet viseli. A szerző szerint az esztétikum a „társadalmilag meghatározott mondanivaló viszont – a maga komplexitásában és felépítettségében – a mi felfogásunk szerint nem más, mint maga az esztétikum” (212. p.). Figyelmen kívül hagyva, hogy ma már az esztétikumot, mint entitást, illetve annak létezését is megkérdőjelezték (Danto 1996), ez a meghatározás saját idején sem tűnhetett pontosnak és szerencsésnek, hiszen minden mondandó társadalmilag meghatározott, s egy tudományos mű – miként a szerzőé is – komplex és felépített. Be kell vallanom,

magam sem tudnék pontos definíciót adni erről a valamiről, amit esztétikumnak neveznek, ezt kihagytam volna. A disszertáció első részében a befogadás személyiség-lélektani kérdéskörét vizsgálta a szöveg írója, részletesen és gazdag irodalmi ismeret alapján, Diltheytől kezdve a kortárs szerzőkig. Ezt követően a befogadás tipológiáját mutatta be a szerző, aki részletes vizsgálatok után egy négylépcsős tipológiához jutott, mely a minéműség, a faktuális állapot, a mennyiségi állapot és a minőségi állapot struktúráját rögzítette. Itt csupán egy megjegyzés kívánkozik ide: mi a mű objektív értéke, mivel egy műalkotást éppen az jellemez – miként a szerző is utalt rá –, hogy nincs egy, egyetlen és végső olvasata. Akkor mi adja az objektivitás kritériumát? Egy meghatározható társadalmi csoport konszenzusa? Ami maga is változik koronként? Tibori Tímea ezt követően részletesen bemutatta az 1981–88 között végzett, a fenti témához kapcsolódó kísérleti vizsgálódását (zene, irodalom, film befogadását nézték meg 17 éves fiataloknál, két alkalommal – sajnos a befogadásnál alkalmazott művek címei nem szerepelnek a szövegben, Örkeny: Pisti a vérzivatarban kivételével). Arra következtetésre jutott, hogy „a társadalom többsége nem tekinti értékeknek a műveltséget, a mindennapi életnek nem vált szerves részévé az ismeretek bővítése” (225. p.). Az azért mindig izgatott, hogy mely társadalmi csoport, vagy hatalmi intézmény milyen jogon is határozza meg, hogy mi a műveltség, és ki az, akit műveltnak neveznek. Mindenesetre a szerző szerint az a konklúzió, hogy a zene, az irodalom és a film befogadása terén a két vizsgálati időpontot tekintve nem mutatható ki fejlődés.

Egy frissebben ültetett kultúrnövény a kötet *Lokalitás és identitás globális szemszögből* című tanulmánya. Ez a magyar-szlovák összehasonlító komplex képzési program a romák felzárkóztatásáért nevű projekt keretében végzett vizsgálat részeredménye, mely a zempléni kistérség romáira terjedt ki. Az 1000 kérdőívet és 30 mélyinterjú készítőik hipotézise az volt, hogy a cigányságon belül növekvő ellentétek, gazdasági-társadalmi feszültségek mára jelentősen megosztották e jelentős számú kisebbséget, amihez a vallási és politikai törekvések újabb és újabb negatív lökést adtak. A kísérlet része volt az is, hogy szerepelt a projektben egy százfős (vegyes, cigány és nem cigány) hátrányos helyzetű minta, akik egy 60 órás aktív tanulási módszeren alapuló munkaerőpiaci tréning keretében a virágkötészet, a gombászat és gyógynövények gyűjtését-felhasználását sajátították el, kiváló eredménnyel. A tréning

során kiderült, hogy a motivált tanulók, cigányok és nem cigányok, zökkenőmentesen tudtak együtt tanulni és jól érvényesült az idősebbek tekintélye. Vizsgálták az identitás kérdését is a cigányok esetében, s két csoportot tudtak megkülönböztetni: a hagyományok őrzőit és az integrálódókat, akik számára a hagyományok már kevésbé voltak fontosak. A kísérlet során nyert diskurzusfajták (ki a cigány alapkérdéshez kapcsolódó elbeszélések) elemzésekor három típust sikerült megkülönböztetni: az elemző-megállapítót, a politikai-civilt és a kriminalizálót (mindegyikre van példa a szövegben, ahol elsősorban felső végzettséggel rendelkező személyek szavait olvashatjuk). A diskurzusok elemzése alapján a szerző továbbra is azt tartja megfelelőnek, ha a nemzetiségi hovatartozást az önbevállásra építjük.

A következő művelt növény egy *Tanulótérkép*, melyet a zempléni vizsgálatok eredményei alapján, modellként alkotott meg a szerző. A térkép szerkezete négy csoportra tagolódik: adottságokra, erőforrásokra, beállítottságra, valamint az energiaforrásokra és erőfeszítésekre. E szerkezetre támaszkodva 7 hipotézist fogalmazott meg a tanulmány írója, majd egy LVPLS modellt használt és azt a sátorlajújhelyi felmérési adatokkal tartalmassá tette. Andragógusok számára jó tájékozódást nyújt a kidolgozott módszer, eredményei felhasználhatóak.

Ahogy tovább haladunk a kertben, szemünkbe ötlök egy újabb kultúrnövény, mely a *Kulturális magatartás- és értékváltozások* címet viseli. A szerző első lépésként Kornai Jánosnak a magyar rendszerváltás sajátosságairól szóló írásának lényegi megállapításait rögzíti. (Szerencsés lett volna, ha a Hofstedte szerzőpáros könyvében /magyarul 2006/ bevett magyar EGSZI minta adatait felhasználta volna). Ezt követően a szabadság–szorongás relációt veszi szemügyre Tibori Tímea. Megállapítja, hogy „*Mindazok a manipulációs technikák, amelyek a családot, a közösséget, az emberi kapcsolatokat bomlasztják, ezek értékeit kicsinyítik vagy éppen tagadják, a hétköznapi önkénynek kiszolgáltatott, szorongáskeltéssel terelt tömegek kiformalói, még akkor is, ha céljai ezzel éppen ellenkezőek*” (274. p.). Ez így egy kicsit egyoldalú megfogalmazás, ugyanis manipuláció nélkül is végbemegegy a bomlási folyamat, s ugyanakkor új lehetőségek (és kényszerek) alapján mások keletkeznek; ez a tőkepiacra épülő polgári társadalom egyik lényeges eleme. A tőkepiaci (és hatalmi) változások ugyanis egyszerre bomlasztják a régit, az igényeinek nem megfelelőt, s ugyanakkor létrehozzák az új lehetőségét és kényszerét, ami jobban megfelel az igényeinek; s ebben a folyamatban a manipuláció

csupán az egyik – szerintem is elítélendő – módszer vagy eszköz. A lényeg azonban ez az állandó változásra épülő folyamat, amely nélkül a rendszer nem is működne. A szerző szerint a manipuláció tengerében, az állandó változások közepette a kultúra segíthet, hogy az emberek el tudjanak igazodni. (Itt lehetne feltenni a kérdést, hogy melyik kultúra? Nem véletlen, hogy szerző a kultúrafogalmak közül kifejezti a Geertz által adottat). Itt számos tényezőt olvashatunk, amelyek a kulturális életünket befolyásolják, mint például a pluralista kultúrpolitikát, az új típusú iskolarendszer hatását, a NAT szerepét. Így arra a következtetésre jut, hogy a „*kulturális életben tehát többféle szempont és akarat érvényesül, hatása, erőssége gyorsan változó, ellentmondásos*” (277. p.). Több vizsgálat eredményét is kielemez a szerző. Az egyik a szabadidő eltöltését veszi górcső alá, s kimutatja, hogy 2000-ig a szabadidő 90%-át az emberek a TV előtt töltik (több mint napi két órát) s elsősorban a szórakoztató műsorokat kedvelik, s csak ez után következik a tájékoztató, majd a kulturális műsorok nézettsége. A sorozatoknál (ekkor 51 féle volt), míg az amerikai termékek esetében a szabadságot, a változatos életet és a társadalmi megbecsülést megszerző törekvő, hatékony, önálló és alkotó szellemű egyének állnak a központban, addig a dél-amerikai és mexikói sorozatokban a szerelem a központi téma, amelyben a hagyományos közösségi tulajdonságok dominálnak, ahol az egyének engedelmesekek, szeretetteljesek és udvariasak. A KSH 1997-es vizsgálata szerint a szabadidő eltöltése az emberek 43%-nál passzív, 24%-nál fiatalos, 15%-nál otthonülő-olvasó illetve kultúraorientált, a maradék értelmezhetetlen. Füstös László elemzése szerint pedig két tendencia figyelhető meg: az egyik a színház-, mozilátogató, hangversenyre járó, könyvtárt és könyvesboltokat felkereső csoport kialakulása; míg a másik a diszkólatogató, könnyűzenét hallgató és moziba járó társadalmi csoport létrejötte. A KSH 1997-es vizsgálata azt is kimutatta, hogy csökken a színházbajáróknak, a mozilátogatóknak, a múzeumba menőknek és a komolyzenei hangverseny hallgatóinak a létszáma. Hidy Péter 1998-as tanulmánya pedig arra mutatott rá, hogy a hasznosítható tudás és a hagyományos értelemben vett kulturális értékek elváltak egymástól. Végül a főváros – vidéki nagyvárosok – falvak relációjában a kulturális értékek fogyasztásának jelentősége a falvak irányában haladva csökkenő tendenciát mutatnak. A szerző végül – a gyermeknevelés preferált értékeinek számbavétele után – arra a következtetésre jut, hogy „*az önállóság, felelősségteljes, ugyanak-*

kor fegyelmezett, határozott magatartás, a fantázia, a kreativitás alkalmazása biztos alapja lehet a fiatalok boldogulásának, alkalmazkodó képességének, amellyel pozitív válaszokat ad(hat) a társadalom kihívásaira. Az egész életen át tartó tanulás programja pedig lehetőséget nyújt ezeknek a képességeknek és készségeknek a folyamatos fejlesztésére” (286. p.). Így legyen.

A kert végében három kultúrnövényt találhatunk – T. Kiss Tamás (Determination of the concept of community – a hazai közösségkoncepciók számbavétele), valamint Tibori Timea két angol nyelvű tanulmányát (Effects of systematic suppression on the arts – a befogadás-vizsgálat eredményei; Zemplén Gateway – Pitfalls – zempléni kistérségi, cigány népeiséget vizsgáló kutatás eredményei).

A kertből kilépve, immár a kapun kifelé, kellemes érzésekkel távozhat a látogató, átélheti, hogy a kultúrteret megfelelően gondozzák, még ha néha kis tévedésekkel is. Másoknak is jó szívvel ajánlhatom a kapun való belépést és a kerti sétát.

Felhasznált irodalom

- B. Bernát István 1984 Adalékok a népi ideológia előtörténetéhez. In *Vélemények/viták a két világ-háború közötti Magyarországról*. Kossuth, Bp., 403-433.
- B. Bernát István 1999 Magyar Zoltán a klebelsbergi kultúra- és tudományszervezés szolgálatában (1922–30). *Múltunk*, 3:98-137.
- Danto, A.C. 1996, 2003 *A közhely színéváltozása: művészetfilozófia*. Enciklopédia Kiadó, Bp.
- Geertz, C. 1994 *Az értelmezés hatalma*. Századvég, Bp.
- Habermas, J. 1981 *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Filozófiai Figyelő – Szociológiai Figyelő, Bp.
- Heym, Stefan 1996 *Dávid király krónikája*. Európa, Bp.
- Hofstede, G. – Hofstede, G.J. 2008 *Kultúrák és szervezetek*. McGraw Hill – VHE Kft., Pécs.
- Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai*, Bp. 1927.
- Klebelsberg Kuno 1928 *Neonacionalizmus*. Bp.
- Klebelsberg Kuno 1931 *Világválságban*. Bp.
- Klebelsberg Kuno 1933 *Utolsó akkordok*. Bp.
- Klebelsberg Kuno* (szerk. T. Kiss Tamás) 1999 Új Mandátum Könyvkiadó, Bp.
- Lackó Miklós 1988 *Korszellem és tudomány*. Gondolat, Bp.
- Lyotard, J-F. 1994 *Das postmoderne Wissen: ein Bericht*. Wien, (3. kiadás).
- Magyar Művészet 1919–1945*, 1. kötet (szerk.: Kontha Sándor), Bp. 1985.
- Palló Gábor: *Klebelsberg Kuno: politikus kultuszminiszter*. www.matud.iif.hu/, letöltve: 2013. 07. 10.
- Szabó Miklós 2001 Nemesi és polgári liberalizmus. In *Filozófia és kultúra*. (szerk. Laczkó Miklós), MTA Történettudományi Intézet Kiadványai. Bp., 113-164.
- Szabó Miklós 2003 *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp.
- Szekfű Gyula 1934 *Három nemzedék, és ami utána következik*. Egyetemi Nyomda, Bp.
- T. Kiss Tamás 1998 *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években*. Magyar Művelődési Intézet – Mikszáth Kiadó, Bp.
- T. Kiss Tamás 2000 *A népnevelőtől a kulturális menedzserig*. Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete – Új Mandátum Könyvkiadó, Bp.
- Terestyéni Tamás 2006 *Kommunikációelmélet*. Akti – Typotex, Bp.